

УДК 821.112.2-2.09

С. Ф. Соколовська,
кандидат філологічних наук, доцент
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОМУНІКАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ ВВІЧЛИВОСТІ

Комунікативна стратегія ввічливості досліджується у статті як багатогранний соціокультурний феномен, який визначає основні параметри мовного спілкування представників німецького суспільства у ситуативно-зумовлених контекстах. Основний акцент зроблено на розгляді соціально-статусних і нормативних аспектів вибору мовних одиниць з точки зору оптимізації досягнення комунікантами поставлених прагматичних цілей.

Сучасний етап розвитку науки про мову характеризується різноманітними дослідженнями комунікативного аспекту мови та його реалізації у процесі мовного спілкування; визнається важливість вивчення не просто функціонування мови, але й її активної соціальної ролі у людському суспільстві. Мовні системи розглядаються у рамках комплексного підходу з точки зору функціонально-динамічних аспектів лінгвістичних феноменів; враховуються психологічні характеристики комунікантів, їх місце і роль у соціумі [1; 2; 3; 4].

У лінгвістичних дослідженнях останнього часу все частіше відзначається той факт, що однією із основних передумов успішної комунікації є не стільки спільність мовного коду співрозмовників, скільки спільність їх мовних свідомостей. Концептуально значущими у цьому плані представляються прагмалінгвістичний підхід І. П. Сусова, Д. Франка [1; 2], психолінгвістичний аспект досліджень А. А. Залевської, А. А. Леонтьєва, В. І. Шаховського [3; 4; 5], соціолінгвістичні теорії С. С. Тахтарової, М. Лангнера [6; 7], дослідження міжкультурної комунікації Т. Г. Грушевицької, С. Г. Тер-Мінасової, Н. І. Формановської [8; 9; 10]. Проте зміст терміну "мовна свідомість" до цього часу не є чітко визначеним, незважаючи на його активне використання. На думку А. А. Леонтьєва, в основі світобачення й світосприйняття кожного етносоціума лежить своя система предметних значень, соціальних стереотипів і когнітивних схем, які відображають той чи інший тип культури і формують мовну свідомість представників даного лінгвокультурного суспільства [4: 20].

Отже, актуальність дослідження визначається необхідністю комплексного підходу до вивчення комунікативно-прагматичних стратегій мовної комунікації з урахуванням соціолінгвістичних особливостей співрозмовників, оскільки комунікація як вид людської діяльності включена у соціальні стосунки. При виборі лінгвістичних засобів спілкування мовець виходить із вимог культурного мовлення, тобто оформлення мовленнєвих актів відбувається у відповідності з етичними нормами. Оскільки норми поведінки розглядаються серед загальнокультурних цінностей, то і комунікативні цінності й норми функціонують як компоненти культури.

Мета дослідження – визначення поняття "комунікативна стратегія", аналіз комунікативно-прагматичних функцій, які виконує стратегія ввічливості, розгляд особливостей її лексико-синтаксичної репрезентації у мовленні, а саме – у ситуаціях діалогічного спілкування.

Актуальна в лінгвістиці антропоцентрична парадигма розглядає мовця й адресата як рівноправних суб'єктів спільної мовної діяльності, які мають певні комунікативні наміри, прогнозують можливий хід мовних стратегій у відповідності з певними настановами. Таким чином, проблеми окремих учасників діалогу складають суб'єктивний бік мовної комунікації. Об'єктивні моменти комунікації включають різноманітні конвенційні поняття, до яких відносяться: звичаї і традиції, закони, правила і моральні принципи, які функціонують у соціумі та регулюють стосунки його представників.

У мовній поведінці представників певного лінгвокультурного суспільства відображаються також особливості мислення і національного характеру. Т. Г. Грушевицька, В. Д. Попков, А. П. Садохін, розглядаючи поняття "національний характер", зазначають, що існування національних особливостей загальноновизнано, й вони представляють властиве тільки одному народу поєднання "національних і загальнонаціональних рис" [8: 291]. Поняття "національний характер" багато в чому стереотипне, оскільки воно пов'язане з уявленнями про особливості мислення і поведінки народу, які закріплюються у свідомості певного соціокультурного суспільства. У поняття "національний характер" ми вкладаємо як стереотипні уявлення нації про саму себе, так і оцінку її особливостей з боку інших культур.

Відома українська філологія О. О. Селіванова говорить про етнічний характер і визначає його як сукупність найбільш виразних особистісних ознак (фізичних і духовних), притаманних представникам певного етносу [11: 272]. Це поняття є віртуальним й узагальненим, адже психіка кожної людини є індивідуальною. Однак етнічний характер встановлюється за найбільш яскравими психологічними якостями, властивими етносу, на відміну від інших. Дослідниця зауважує, що риси етнічного характеру можуть модифікуватися, вони є динамічними, однак їхня динамічність реалізується протягом тривалого часу, тому вони здаються чітко фіксованими, закріпленими у психіці

етносу [11: 273]. Належність людини до певного етносу визначається, зокрема, культурними параметрами ідентифікації, тобто етнічність безпосередньо пов'язана з культурно-мовною компетенцією. Культурно-мовна компетенція передбачає здатність носіїв певної етнічної культури й мови впізнавати в мовних одиницях і мовленнєвих продуктах культурно значимі установки й норми, ціннісні орієнтири та культурні коди [11: 286].

Знання про норми комунікативної поведінки особливо важливі при мовній взаємодії співрозмовників, які належать до різних мовних культур, тобто тут ми підходимо до проблем міжкультурної комунікації. Заради ефективних результатів спілкування мовець доволі часто може пристосовуватися до особливостей мови адресата, відмовляючись від власних комунікативних звичок. Подібні "комунікативні жертви" представляють особливу цінність у міжкультурній комунікації, інтерес до якої зростає у зв'язку з розширенням міжнаціональних контактів. Але, на жаль, збільшується і кількість міжетнічних конфліктів. Багато проблем у сфері міжкультурної комунікації виникає у зв'язку з різницею комунікативних норм різних мовних суспільств. Так, нормативна поведінка всередині певного соціуму може сприйматися як ненормативна представниками іншого соціуму. Бар'єри у спілкування можуть виникати не тільки внаслідок помилок лінгвістичного характеру, але й як результат культурних невідповідностей. Без знання культурно-мовних традицій нації, з представниками якої передбачається спілкування, комуніканти ризикують зазнати невдачу, оскільки може утворитися ситуація конфлікту культур. Проблеми міжетнічної взаємодії пов'язані з відмінностями мовного образу світу в різних лінгвокультурних суспільствах. Отже, при тотожних комунікативних ситуаціях мовна взаємодія різномовних співрозмовників організується й оформлюється різними мовними засобами та способами.

З. Д. Попова, І. А. Стернін відмічають необхідність диференціації мовної й комунікативної свідомості [12: 48]. Перша забезпечує механізми мовної діяльності, а саме – породження, сприйняття й зберігання мови у свідомості, друга представляє собою сукупність ментальних категорій, які відображають прийняті в суспільстві норми і правила поведінки (вербальної і невербальної) та регулюють весь комплекс мовної діяльності людини. Комунікативна свідомість об'єднує у собі як універсальні гіперкатегорії – ввічливість, щирість тощо, – так і національно-марковані, релевантні для одного етносоціума і лакуарні – в іншому. Разом з тим слід зазначити, що, не дивлячись на універсальний характер, гіперкатегорії також характеризуються етнокультурною специфікою.

Особливий інтерес у процесі дослідження структури комунікативної свідомості певного етносоціума представляє вивчення категорій, які забезпечують ефективність мовного контакту. Як відомо, ефективність комунікації визначається не тільки і не стільки тим, чи реалізовані мовцем у висловлюванні інформативні інтенції, а скоріше тим, чи вдалося йому під час спілкування створити й зберегти загальну позитивність мовного контакту. Під комунікативною стратегією ми розуміємо сукупність наперед запланованих мовцем *теоретичних* кроків, які направлені на досягнення комунікативної мети. Рушійною силою комунікативної стратегії є комунікативна інтенція, тобто уявлення про спосіб об'єднання цих теоретичних ходів в єдине ціле. Комунікативна тактика являє собою сукупність *практичних* кроків у реальному процесі мовної взаємодії. До таких стратегій, які сприяють запобіганню й пом'якшенню конфліктів, можна віднести комунікативну стратегію ввічливості. Сутність її полягає, перш за все, в оптимізації мовного контакту з метою досягнення кооперативного результату, ефективності інформаційного обміну та впливу.

Норми мовного спілкування особливо чітко простежуються у ситуаціях діалогічного спілкування. Співрозмовник, налаштований на співробітництво, надає партнеру право відповісти на висловлювання, підкреслює можливості виправити ситуацію, намагається пом'якшити свій комунікативний намір, демонструє готовність до конструктивного обговорення проблеми [13: 983]. Комунікативна стратегія ввічливості має певну когнітивну структуру, яка включає наступні максими: *антиконфліктність, некатегоричність, такт, згода, благородство, схвалення, симпатія, емоційна стриманість*, які детермінують мовний вибір комунікантів. Усі вони націлені на створення гармонічного фону спілкування, на встановлення сприятливих стосунків із співрозмовником. Ввічливість, на думку Н. І. Формановської, – це відведення співрозмовнику тієї соціальної ролі, які відповідає його соціальним ознакам або у деяких ситуаціях – навіть її завищення [10: 50]. Стратегія ввічливості є одним із найбільш важливих стабілізуючих розмову принципів, які сприяють успішній реалізації намірів комунікантів. Дотримання цього принципу в діалогічному спілкуванні є демонстрацією поваги до думок та інтересів співрозмовника, а також до його особистості.

Виходячи з того, що інвентар конкретних комунікативних тактик, які реалізують стратегію ввічливості, можна виявити, вивчаючи особливості комунікативної поведінки даного лінгвокультурного суспільства, визначимо зміст максимум ввічливості в німецькій лінгвокультурі на матеріалі художнього дискурсу.

Стратегія ввічливості реалізується у відповідності з конвенційними правилами мовної комунікації певної нації. Її дотриманню в німецькомовному спілкуванні надається велике значення. Західні мовні

традиції зумовлюють обов'язкове дотримання принципів кооперації, ввічливості й толерантності. Максима *антиконфліктності* репрезентується настановою на кооперативне, гармонійне спілкування. Ми солідарні з С. С. Тахтаровою, яка відмічає природжену інстинктивну схильність людини до доброзичливої комунікації. Етична домінанта міжособистісного спілкування все виразніше проявляється в ідеї загальної узгодженості соціальної і, як наслідок, комунікативної поведінки, яка передбачає особливу увагу мовця до адресата [6: 58]. У процесі комунікації можливим є домінування того чи іншого виду орієнтації – на себе або на співрозмовника, що у свою чергу визначає різні комунікативні стилі – егоцентричний, конфліктний або кооперативний, адресатно орієнтований. Для комунікативної стратегії ввічливості визначальною є орієнтація на співрозмовника.

Настанова на кооперативне, гармонічне спілкування реалізується в реальному процесі мовної взаємодії наступними комунікативними тактиками:

– *Максима згоди*. Ця тактика проявляється особливо виразно у репрезентативних (інформативних) мовних актах. Таким чином мовець пом'якшує своє констатуюче висловлювання, залишаючи за адресатом право на власну думку:

"Aber das ist doch toll, einen Plan haben und ihn dann realisieren. Und viel effektiver. Sie sparen Zeit und sitzen nicht so lange im Zug, das ist doch verlorene Zeit, nicht?" [14: 23].

"Sie kommen aus Ihrem Geschäft? Nun ja, davon verstehe ich nichts, ich lebe so etwas abseits, etwas am Rande, wissen Sie. Aber ich glaube: Sie haben auch Interesse für Bücher und dergleichen. Nun, ich habe da heut morgen einen Satz bei Novalis gefunden, darf ich Ihnen den zeigen? Sie werden auch Freude daran haben" [15: 23].

– *Максима симпатії*. Зацікавленість у партнері по комунікації може реалізовуватися за допомогою різноманітних форм звертання, які настроюють співрозмовника на позитивну тональність спілкування:

"Hey, Jörg, ich habe deine Nachricht gehört. Mensch, klar kenne ich dich noch."

Junge, du bist ja nie zu Hause. Aber gut, ich ja auch nicht."

Lieber Mann! Aber du bist ja nur einmal hier. Und privat also, Familienbesuch" [14: 26].

– *Максима антиконфліктності, некатегоричності* реалізується у комунікації настановою на послаблення категоричності висловлювання. Ця тактика грає особливу роль в оцінних мовних актах. Тенденція до зниження категоричності оцінних висловлень передбачає соціально прийнятну, нормативно-адекватну мовну поведінку співрозмовників:

"Worauf es im Leben wirklich ankommt, sind nicht Äußerlichkeiten, sondern Ausstrahlung, Persönlichkeit und Leistung. Besitzt man auch nur eines dieser Kriterien, so wird man im Alter genauso erfolgreich sein wie in der Jugend, wird genauso geliebt und verehrt werden" [16: 39].

"Die Hälfte der Naturwissenschaftler in Cambridge kommt heutzutage aus Asien. Inder, Pakistanis, Chinesen, Koreaner. Vielleicht hängt es mit der eigenen Unbehaustheit zusammen. Man hat keine kulturellen Wurzeln und keinen festen Platz in der Gesellschaft. Zahlen sind dagegen eine Weltsprache" [17: 144].

– *Максима такту*. Мовець, керуючись даною тактикою, послаблює різноманітні директивні висловлювання – прохання, поради, запрошення:

"Na, und jetzt? Mensch, sag doch endlich was! Hättest du Zeit für mich?"

Könnten wir vernünftig miteinander reden?" [14: 68].

Для досягнення продуктивного діалогу мовцю необхідно дотримуватися також тактики *емоційної стриманості*. Це пояснюється тим, що емоції виступають мотивуючим елементом більшості принципів кооперативної, гармонійної комунікації. Як зазначає В. І. Шаховський, якщо у співрозмовників є відсутнім спільний центр емоційної координації спілкування, то спостерігається емоційний дисонанс і, як наслідок, комунікативна невдача [5: 10].

Вміння "прочитати" емоційний стан партнера по комунікації і відповідно до цього вибрати стратегії й тактики реалізації своїх інтенцій є важливою складовою емотивної компетенції. Зазначена компетенція відображає здатність мовця контролювати свої емоції, обираючи той спосіб їхньої вербалізації, який буде адекватним ситуації спілкування та очікуванням співрозмовника:

"Es ist wirklich keine gute Idee, irgendwie gefühllos, nicht wahr?" [17: 68].

"Es ist gut, dass du die Wahrheit suchst. Und es ist gut, dass du sie im einfachen Leben suchst" [18: 166].

"Ich würde sagen, dass du in diesem Fall im Unrecht bist" [18: 168].

Отже, вибір тієї чи іншої одиниці із загального лексико-граматичного інвентарю тактик ввічливості зумовлений наступними факторами: 1) співвідношенням соціальних статусів партнерів по комунікації; 2) їх ролями та настановами в безпосередній діалогічній події. Аналіз фактичного матеріалу показав, що комуніканти, які займають високе соціальне положення, при спілкуванні з нижчестоящими співрозмовниками надають перевагу формулам, що підтримують комунікативну дистанцію та відображають ціннісні настанови їх соціального середовища. З іншого боку, підкреслено ввічливе звертання до партнера по комунікації незалежно від його статусу є одним із основних показників комунікативної поведінки німецького лінгвокультурного суспільства.

Комунікативна стратегія ввічливості в німецькій лінгвокультурі має яскраво виражену прагматико-етикетну функцію, яка полягає у тому, що лексико-прагматичні складові тактик ввічливості обслуговують конкретні етикетні події: привітання, прощання, прохання, запрошення тощо. Подальше вивчення національно-специфічних особливостей реалізації стратегії ввічливості дозволить не лише встановити різницю у формах комунікативного стилю представників конкретного етносоціуму, але й виявити те, що стоїть за цими особливостями в картині світу носія даної лінгвокультури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Сусов И. П. Коммуникативно-прагматическая лингвистика и ее единицы // Прагматика и семантика синтаксических единиц. – Калинин: Калинин. гос. ун-т, 1984. – С. 3-12.
2. Франк Д. Семь грехов прагматики: тезисы о теории речевых актов, анализе речевого общения и риторике // Новое в зарубежной лингвистике., Вып. 17 – М.: Прогресс, 1986. – С. 254-264.
3. Залевская А. А. Психолингвистические исследования. Слово. Текст. – М.: Изд. центр "Академия", 2005. – 256 с.
4. Леонтьев А. А. Языковое сознание и образ мира // Язык и сознание: парадоксальная рациональность – М.: Вестник Моск. ун-та. Сер. 14. Психология, 1993. – С. 16-21.
5. Шаховский В. И. Лингвистика эмоций // Филологические науки. – № 5 – М., 2007. – С. 3-13.
6. Тахтарова С. С. Этнокультурная категория смягчения в коммуникативном аспекте // Филологические науки. – № 4 – М., 2008. – С. 55-61.
7. Langner M. Zur kommunikativen Funktion von Abschwächungen: pragma- und soziolinguistische Untersuchungen. – Münster: Stauffenburg Verlag, 1994. – 168 S.
8. Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. П. Основы межкультурной коммуникации. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2002. – 352 с.
9. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2000. – 624 с.
10. Формановская Н. И. Речевой этикет и культура общения. – М.: Высшая школа, 1989. – 159 с.
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. – Полтава: Довкілля, 2008. – 712 с.
12. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. – М.: Восток-Запад, 2007. – 320 с.
13. Гущина Г. И. Категория категоричности / некатегоричности высказывания в системе норм речевой коммуникации // Вестник Башкирского ун-та. – № 4, 2008. – С. 982-985.
14. Thoma L. Das Idealpaar. – München: Hueber Verlag, 2008. – 98 S.
15. Hesse H. Der Steppenwolf. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2004. – 278 S.
16. Kubelka S. Endlich über vierzig. – Stuttgart: Droemersch Verlagsanstalt, 1980. – 286 S.
17. Fry S. Geschichte machen. – Reinbek: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1999. – 462 S.
18. Kern S. Mehr als Millionen. – Gießen: Brunnen Verlag, 2002 – 160 S.

Матеріал надійшов до редакції 15.01. 2009 р.

Соколовская С. Ф. Прагматический потенциал коммуникативной стратегии вежливости.

Коммуникативная стратегия вежливости исследуется в статье как многогранный социокультурный феномен, который определяет основные параметры языкового общения представителей немецкого общества в ситуативно-обусловленных контекстах. Главный акцент сделан на рассмотрение социально-статусных и нормативных аспектов выбора языковых единиц с точки зрения оптимизации достижения коммуникантами поставленных прагматических целей.

Sokolovska S. F. The Pragmatic Potential of Communicative Strategy of Politeness.

The communicative strategy of politeness is researched in the article as a multidimensional social and cultural phenomenon, which defines the main parameters of linguistic communication of representatives of German society in the situational contexts. The focus is set on the social and normative aspects of the choice of the linguistic units from the point of view of the optimum delivery of the set pragmatic targets by speakers.